

Fodor László

Paul Natorp

(1854–1924)

Paul Natorp a neokantiánusok – az Immanuel Kant (1724–1804) által kidolgozott tanok újraértelmezésére, újraértékelésére és bővítésére törekvők – áramlatához tartozó nagy hatású német filozófus és pedagógus, aki a 19. század második felében és a 20. század első negyedében fejtett ki roppant értékes felsőfokú oktatási és tudományos munkásságot. Az 1899-ben megjelent „Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft” (Szociálpedagógia. Az akarat közösségalapú nevelése) című munkája alapján a szociálpedagógiai irányzat megalapítójaként (ugyanakkor a szociálpedagógiai mai értelemben vett terminus technicusának bevezetőjeként) tartjuk számon.

Natorp Düsseldorfban született, és ott járta ki iskoláit is. Klasszika-filológiai és történelmi tanulmányait azonban már Berlinben és Bonnban végezte. Később érdeklődése szinte teljes mértékben áttevődött a filozófiára és a pedagógiára. Elhatározta, hogy Strassburgba megy, és zenét, természettudományokat, de mindenekelőtt filozófiát fog tanulni. Sikeres tanulmányai befejeztével licenciátusi diplomáját 1876-ban szerezte meg. Rövid ideig egy gimnáziumban tanított, majd házi nevelőként dolgozott. Doktori tézisét is Strassburgban védte meg, minekutána, 1881-ben a Marburgi egyetemen habilitált filozófiából. Itt mindenekelőtt nyilván filozófiát adott elő, de ugyanakkor pedagógiai tárgyakat is tanított (1885-től egyetemi tanári minőségben) egészen 1924. augusztus 17-én bekövetkezett haláláig. Talán nem érdektelen megemlíteni e helyen azt sem, hogy megüresedett katedráját Martin Heidegger (1889–1976), a nagy hírű német filozófus foglalta el.

Natorp szociálpedagógiájának központi elve azt tételezi, hogy míg a nevelés kibontakozásának döntő feltételei a közösségben (Gemeinschaft) rejlenek, addig a közösség megmaradásának és fejlődésének alapvető feltételei, valamint egész jellege is a nevelésben található. A közösség fogalma alatt közös lelki és szellemi kincsekkel rendelkező, azokat azonos joggal érvényesítő, és meghatározott erkölcsi rend alapján élő emberek csoportját értette. Elsődlegesen nem az államra, és nem is a tág értelemben vett társadalomra gondolt, hanem az emberek bensőséges kapcsolatára, olyan összetartó közösségre, amelyik az egyes emberek tudtában létezik, és amely tagjainak arcukat határozottan modellálja.

Ennek alapján könnyen érthető, hogy a német filozófus miért fektetett oly nagy hangsúlyt a nevelés társadalmi meghatározottságára, illetve hogy miért látta úgy, hogy a nevelés nem egyéb, mint a társadalom egyik fontos funkciója. Elméletének kidolgozásakor többek között abból indult ki, hogy az emberi egyén és a társadalom elszakíthatatlanul szoros, szinergikusan és szervesen kölcsönös viszonyban állnak. Úgy vélte, hogy az emberi lény, mint egyén eleve alá van rendelve a társadalomnak, hogy azon kívül gyakorlatilag nem tud létezni, illetve hogy az egyes ember „a fizika atomjához hasonló absztrakció”. Szerinte mind az egyén, mind pedig a közösség meglehetősen rugalmas, folyamatosan változó jelenség, és úgy az egyénre, mint a közösségre alapvetően a fejlődés törvénye jellemző. Azt is kihangsúlyozta, hogy az egyén és a közösség fejlődési folyamata, mint ahogyan fejlődési törvényeik is tulajdonképpen azonosak (amennyiben az egyéni és a szociális jellegű tevékenységi formákat is nagy vonalakban egyformáknak lehet felfogni). Natorp felfogásában a nevelés mindig a társadalom megbízásából történik, és minden esetben eredményeit a társadalom számára nyújtja. E tézisének hitelességét nyilván még napjainkban sem lehetne megkérdőjelezni.

A fentiek szerint az emberi fejlődés alapvető iránya és célja a közösség. Így tehát az egyes egyén jellemének, viselkedésének, erkölcsi arculatának, egész személyiségének kialakítása végső soron a közösség teljes egységének érdekében történik. A nevelés végső célja ekképp nem lehet más, mint felkészíteni az embert a közösség számára. Natorp a nevelés konkrét feladatát mindenekelőtt az akarat (Wille) kialakításában, az ember tudatos szellemi lényegének harmonikus művelésében látta. Egyébként, amikor a nevelés terminust használta, majd mindig az akarat formálására gondolt. Ugyanakkor a német gondolkodó azt vallotta, hogy az ember egyedül az emberi közösség által válik emberré. A közösség hiányában az ember elveszti emberi lényegét, nem képes tudatát és annak alapvető dimenzióját, nevezetesen az akaratát kiművelnie, nem tudja meghaladni az állati szintet. Noha vitatható, de ugyanakkor figyelemre méltó az a tétele is, miszerint a közösség mindenekelőtt az ember akaratát modellálja. Natorp érdekes módon úgy látta, hogy az emberi közösség egyértelműen akaratközösség, és az egyén végső soron úgy tanul meg akarni, hogy megtapasztalja mások akaratát. De úgyszintén a közösség kelti életre egyéni tudatát, önazonosság-tudatát, az vezeti be az erkölcsi világ értékeibe, az adja át neki a történelmi tapasztalatokat. Sem akarat, sem tudat nem létezhet egy másik tudattal vagy akarattal való összevetés, illetve más tudatokhoz vagy akaratokhoz való viszonyulás hiányában. Az ember – írta Natorp a Szociálpedagógia munkájában – csak mások megértése alapján értheti meg önmagát, és csak úgy nézhet

szembe önmagával és értheti meg önmagát, ha előtte sokoldalú tapasztalatra tesz szert azzal kapcsolatban, hogy hogyan viszonyul az egyik tudat a másikhoz, hogyan ítéli meg az egyik a másikat. Ebben az orientációban kivételesen értékesnek tarthatjuk a német gondolkodó azon megállapítását, mely szerint a pedagógiai elméletek megalapozása csakis a társadalmi élet tanulmányozásának alapján válik lehetővé, a neveléstudomány pedig nem lehet egyéb, mint a társadalom tudománya, azaz társadalmi pedagógia. Ez a pedagógia pedig annak elismeréséből indul ki, hogy egyrészt az egyének nevelése társadalmilag meghatározott, másrészt pedig, hogy a szociális élet kibontakozása és fejlődése az egyének nevelésének függvénye. Ezek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy Natorp szerint a szociálpedagógiai vizsgálódások tárgya részint a nevelés társadalmi feltételeinek tanulmányozására, részint pedig a társadalmi élet nevelésre vonatkozó követelményeinek feltárására vonatkozik. Már az előzőekből is jól látható a német pedagógus arra vonatkozó törekvése, hogy a nevelés pusztán individuális szemléletét – amit egyszerűen korlátozott értékkel rendelkező absztrakciónak tartott – meghaladja. A közösség, illetve a társadalom fontosságának előtérbe hozása azonban nem jelenti azt, hogy Natorp az egyén jelentőségét vagy az individualitás értékét tagadta volna, hisz úgy látta, hogy bármely akaratú tett végső soron egyéni megnyilatkozás. E helyen fontosnak tartjuk azt is megemlíteni, hogy felfogásában az akarat fogalma voltaképpen az önazonosság tudatát és az öntudatot jelöli, mint ahogyan ehhez kapcsoltan a céltételezést, eszmék kidolgozását és követelmények támasztását is. Az egyéni akaratok közössége azt feltételezi, hogy az együtt élő egyenlő egyének szabad akaratuk alapján megtanulják, hogy azonos dolgot akarjanak. Szerencsés helyzetben a közösség akaratát az egyén nem passzív módon fogadja el, hanem ő maga dönt annak viszonylatában. A közösség azért, hogy nem kötelez, hanem mint erkölcsalapú életközösség az egyéneknek csak a mintákat sugallja, csak a fő irányvonalakat tárja fel, tulajdonképpen az individualitás fejlődését teszi lehetővé. Paul Natorp szilárd meggyőződése volt, hogy az egyéniség éppen akkor sérülne, ha az egyént elszakítanánk a közösségtől. A jó vagy a morális cselekvés nem érthető az izolált egyének síkján, csakis a közös együttélés vonatkozásában. A „milyennek kell lenni”, „mit kell tenni” vagy a „hogyan kell viselkedni” kérdéseire csakis az emberi tudat képes választ nyújtani, ugyanis kizárólag az ember képes célok megtervezésére, kidolgozására és tudatos nyomon követésére. A tudat, a tudatosság, az öntudat vagy az önazonosság-tudat fejlődését pedig elsősorban az emberi közösség, az erkölcsi normarendszer alapján működő társas élet jellegzetes formatív aktivitásai, illetőleg nevelő értékű hatásai segítik elő.

Az akarat nevelésben, a gyakorlati tettek és a morális cselekvések végrehajtására történő felkészítés folyamatában Natorp három szakaszt különböztetett meg, és pedig:

- a) az ösztön szakasza,
- b) az akarat szakasza és
- c) az ésszerű vagy értelmes akarat szakasza.

Az első szakaszban tulajdonképpen egy általános tendenciáról van szó, amely a célirányos tevékenység lehetséges irányát mutatja meg, anélkül azonban, hogy az iránytól való eltérés tilalma vagy annak egységessége tudatosult volna. A második szakaszban e tendenciához hozzáadódik a tudatosság. Végül pedig a harmadik szakaszban az értelem szabályainak megfelelően működő akaratról van szó, illetőleg az akarat szükséges racionális mértékéről, megkívánt tudatos, logikai és észbeli erősségéről. Natorp felfogásában a három szakasznak bizonyos erények is megfelelnek. Ekképp az ösztönhöz a mértékletesség, az akarathoz az aktivitás, a bátorság, a fegyelmezettség és a megvalósítás erkölcsi ereje, az ésszerűséghez pedig az igazságosság és a méltányosság társul. Ezek az erkölcsi élet egységét szavatoló (és nyilván a közösségben való részvételt is szabályozó) erények azonban egymástól nem függetlenül, hanem egymással szoros kapcsolatban, mondhatni egymásba épülten, ugyanakkor egymást kiegészítve léteznek, és ekképp képesek meghatározni az egyén moralitását.

Az előbb bemutatott szakaszok fényt derítenek a nevelés szükséges lépéseire is. Ugyanis először az ösztönélet formálására van szükség, majd ezt követően az akarat fejlesztésére, végül pedig az akarat és erkölcsi értelmesség alakítására. Az első lépés bejárása, voltaképpen az ösztönszerű megnyilvánulások szabályozása alapvetően a család feladata, a másodiké az iskola kötelessége, a harmadik lépést pedig részint az egyes egyének közötti viszonyok, részint pedig a közösségben folytatott szabad önképzés juttatja érvényre. Minden egyén teljes értékű erkölcsi fejlődésének végső garanciája azonban a társas együttélés, illetve a közösségi élet zajlásában való részvétel. E pontban következtetésként azt fogalmazhatjuk meg, hogy Natorp szociálpedagógiája végeredményben nem egyéb, mint a társadalom által serkentett, a közösség érdekében kifejtett, és alapvetően az által közvetített akaratnevelés átfogó elmélete. Eme akaratnevelési elmélet szükségszerűen a közösségi életből indul ki, és annak folyamatait, sajátosságait és szerkezeti felépítését folyamatosan szem előtt tartja.

Natorp szerint az ember az élet három nagy horderejű jelenségétől nyeri el a nevelő értékkel rendelkező hatásokat, és pedig:

- a) a családtól,
- b) az iskolától és
- c) a közösségtől (a társadalomtól).

A család a társadalom sejtje, melynek színterén mindenekeelőtt a jellem, az erkölcsösség vagy a viselkedés formálása zajlik, de ahol a gyermek munkára nevelése is elkezdődik, éppen a kezdetleges munkaformák végzése által.

Az iskola intézményének alapvető feladata az oktatás, melynek keretei között mindenekeelőtt értelmi és akarati, de ugyanakkor esztétikai nevelés is megvalósul, azokon keresztül pedig hathatós magatartásformálás is folyik, hisz a gyermeket egy pontosan szabályozott és rigorózan rendezett életmóddal ismerteti meg. Natorp meglátása szerint az értelmi nevelés, a logikus tudatosság és az ésszerűség fejlesztése előnyösen hat az akarat alakulására is. Minél erősebb az értelmi nevelés sajátos, elsősorban a matematika, fizika és grammatika tantárgyak által megalapozott jellege, az annál hatásosabban fogja elősegíteni az akarat formálódását. Az iskola tehát nyilvánvaló módon egy olyan társadalmi szervezeti egység, amelynek értéke éppen abban áll, hogy a gyermekeket megtanítja helyesen gondolkodni, kialakítja bennük a szabályok iránti tiszteletet (szabálytudatot), valamint a rend szellemét. Natorp értelmezésében az iskola végső célja azonban az egész nemzet kinevelése a közösség, a tudatosság és az egyenlőség elveinek függvényében. Figyelemre méltó, hogy Natorp elképzelésében csakis egy olyan iskola töltheti be sikeresen alapvető társadalmi funkcióját, amelyik egyfelől mindenki számára kötelező, másfelől pedig minden gyermek számára egyformán hozzáférhető. E téren a német gondolkodó olykor egy hatosztályos elemi iskoláról, olykor pedig egy 18 éves korig mindenki számára kötelezővé tett teljes körű iskoláról beszélt. Jól látható e helyen, hogy az oktatást eredeti módon az egész nemzetre ki szeretne volna terjeszteni. Egyébként egész oktatáspolitikai felfogása lényeges szocialista elképzeléseken nyugszik, hisz többek között az oktatáshoz való egyenlő jogért és az ingyenes népiskolákért szállt síkra, ugyanakkor az oktatásbeli esélyegyenlőség szószólója volt.

A társadalom tulajdonképpen mint kultúrközösség fejt ki nevelő és formáló hatásait, ösztönözve az emberek önnevelő és önképző tevékenységét. Ebben az orientációban Natorp az iskolán kívüli népművelés és a szabad önnevelés fogalmairól beszél. Ugyanakkor nagy szerepet tulajdonít e téren az alapvető társadalmi tevékenységi formáknak is, kiváltképpen a gazdasági, a konstruktív és a jogi-politikai aktivitásoknak. Szerinte a felnőtte formálódott egyént neveltségi foka nemcsak a közösséghez illeszti, nemcsak abba mintegy beleolvasztja, hanem a közösség nevelőjévé is megteszi.

A megfelelő nevelési eredmények viszonylatában eme három területnek szükségképpen együtt kell működnie, illetőleg egymást kölcsönösen ki kell egészítenie, azonban végső soron az emberi lény talán a legtöbbet a közösségnek köszönhet. Éppen ezért Natorp azt vallotta, hogy mindig nagyon erős közösségi szellemre és egységes társadalmi alapú nevelésre van szükség.

Natorp írásában a filozófiai és pedagógiai témák központi helyet foglalnak el, de azok mellett nemegyszer logikai, etikai, pszichológiai és politikai problematikát is érintett. Ugyanis filozófiai megfontolásait nemcsak a pedagógia, hanem a kultúra, a logika és a politika területén is megpróbálta alkalmazni. Sajnálatos, hogy mind magyar, mind pedig román nyelvű fordításban művei (egy-két részletől eltekintve) mind ez ideig nem jelentek meg. Számos értékes alkotása közül az alábbiakban csupán egynéhányat említünk meg:

Sozialpädagogik (Szociálpedagógia) – 1899.

Logik in Leitsätzen (Logika alapelvekben) – 1904.

Allgemeine Pädagogik in Leitsätzen zu akademischen Vorlesungen. (Egyetemi előadások az általános pedagógia alapjairól) – 1905.

Gesammelte Abhandlungen zur Sozialpädagogik (Szociálpedagógiai tanulmányok gyűjteménye, 3 kötetben) – 1907.

Pestalozzi. Sein Leben und seine Ideen. (Pestalozzi. Élete és eszméi) – 1909.

Pädagogik und Philosophie (Pedagógia és filozófia) – 1909.

Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften (Az egzakt tudományok logikai alapjai) – 1910.

Allgemeine Psychologie nach Kritischer Methode (Általános pszichológia a kritikai módszer alapján) – 1912.

Allgemeine Logik (Általános logika) – 1912.

Sozialidealismus (Szociálidealizmus) – 1920.

Praktische Philosophie (Gyakorlati filozófia) – 1925.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Paul Natorp (mint az úgynevezett marburgi bölcséleti iskola egyik alapítója) voltaképpen a marburgi egyetemen eltöltött több évtizedes pályafutása alatt dolgozta ki filozófiai gyökerekkel és tudományfilozófiai ihletettséggel rendelkező nagyszabású, egységes és racionális pedagógiai elméletét. A német gondolkodó egyébként a filozófiát és a pedagógiát szorosan összefüggő (sőt összeolvadni képes) diszciplínák egységeként fogta fel, és ennek megfelelően a nevelés cél- és feladatrendszerét szinte kizárólag eredeti filozófiai megfontolásainak segítségével tisztázta. Érdekesnek tűnhet, hogy a legnagyobb hangsúlyt a nevelés terén az akarat formálására fektette, viszont annak alapján – a társadalomban való beilleszkedést, illetőleg a közösség szolgálatát elősegítendő – az ember harmonikus fejlesztését követte nyomon. Az akaratot mint lelki erőt noha nyomatékosan előtérbe helyezte, mégsem vélte egyfajta önálló vagy mindenekfelett álló funkciónak. Egyrészt a tudat egyik irányának fogta fel, másrészt pedig más lelki folyamatokkal és aktivitásokkal egybekapcsoltan szemlélte azt. Az akarat tulajdonságoknak az emberi közösség által történő nevelését Natorp kizárólag olyan helyzetben képzelte el, melyben az egyének teljesen egyenlő felekként állnak szemben egymással, és

öntudatosan, illetőleg szabad egyetértésben megtanulják ugyanazt akarni. Az akaratnak mint az ember sajátos lelki megnyilatkozásának fontosságát feltehetően abból a sajátos elképzeléséből vezette le, melynek megfelelően egyrészt bármely emberi cselekvés vagy tevékenység csakis az akarat révén ölthet konkrét testet (illetve az akarat által szabályozottan objektíválódhat), másrészt a közösség elsődlegesen az akarat zónájára hat. Pedagógiai szempontból igencsak releváns, hogy Natorp nézetrendszerében még a tanulás is az akarat függvénye, amennyiben „az ember önmaga tanulni is csak akkor tanul meg, ha előbb megtanul akarni”. Ezek szerint az akarat és az értelem fejlődése organikusan összefügg. Az akarat nevelése elősegíti az értelem fejlődését is, és fordítva, az értelem fejlesztése kedvezően hat az akarat megerősödésére is. Natorp szerint a tudás fejlesztése, illetőleg az értelem (Verstand) kiművelése az akarat kibontakozásának hiányában egyszersmind elképzelhetetlen.

Az oktatás folyamatában elvetette a passzív befogadáson alapuló módszereket, és az aktív szemléletesség elvének mentén az egyéni feldolgozásra, a megtapasztalásra, a kritikai szellemre és az önálló gondolkodásra fektette a hangsúlyt. Úgy vélte, hogy a gyermek- és ifjúkorra alapvetően jellemző kíváncsiság és megismerési törekvés alapján, valamint az oktatott ismeretek és a filozófiai eszmék segítségével fejleszteni kell a kritikai szellemet, hisz az a legjobb garanciája a közösségek jó irányú átalakulásának. Nagy érdeme, hogy feltárta és tisztázta az oktatás nevelő hatásait is. Meglátása szerint az oktatás nevelő erőinek érvényesülése érdekében többek között az érdeklődés felkeltésére, a céltudatosításra, a szabálytudat kialakítására és a gyakoroltatásra van szükség. Úgy vélte, hogy mindaddig, amíg a gyermek nem képes önnön akaratát megfelelően vezérelni, addig a nevelő szakmai feladata, annak szabályozása, akár a jutalmazás, akár pedig a büntetés alkalmazásával, nyilván a növendékek egyéni sajátosságainak figyelembevételével (jóllehet az egyéniség formálása nem képezheti a nevelés fő célját, hisz annak csupán a közösségi érdekek függvényében van némi jelentősége).

A nagy hírű német filozófus és pedagógiai gondolkodó azt hirdette, hogy a pedagógia nem teljesítheti megfelelően központi jelentőségű feladatát, ha nem ismeri el alapelveként, és ha nem helyezi a csúcsra azt a tételt, miszerint a nevelés közösség nélkül nem létezhet. A szociálpedagógia fogalmát azzal a megkérdőjelezhetetlen megfontolással határolta körül, miszerint míg az egyén nevelése a maga teljességében az adott társadalmi feltételek és körülmények függvénye, addig a közösségi vagy társadalmi élet minden szempontú fejlődése és egészséges működése az egyes egyének megfelelő nevelését feltételezi. Nem nehéz észrevenni, hogy ez voltaképpen nem jelent egyebet, mint hogy az ember kizárólag emberi közösségben élve válhat emberré, csak ily módon szerezheti meg az

emberre jellemző és a közösségi életvitelt lehetővé tevő alapvető sajátosságokat, továbbá azt, hogy a tudat törvényei alapján szervezett emberi közösség hiányában nem létezhet eredményes nevelés. Tehát a Natorp-féle szociálpedagógiának a vizsgálódási tárgyát, eme új pedagógiai tudománynak az érdeklődési területét részint a nevelés alapvető társadalmi feltételei, részint pedig a szociális élet fő nevelési premisszái képezik. Itt kell keresni a tudatosság és az erkölcsösség növekedésének, a kritikai beállítódás, az igazságosság és a méltányosság erősödésének, az egészséges emberi közösségek kialakulásának legjobb kulcsát. Egyáltalán nem mellékes tehát Natorp-nak az a konklúziója, miszerint a fenti két dimenzióban végzett kutatások végső soron a társadalmi struktúrák és viszonyok rendszerének fejlesztését, a szociális tevékenységek és funkciók összességének optimalizálódását, végső soron a társadalmi élet tökéletesítését képezik előmozdítani.

Irodalomjegyzék

- Bărsănescu, Ștefan (1934): Sistemul de pedagogie socială a lui Paul Natorp. *Minerva*, I, nr. 2. 92–109.
- Chmaj, Ludwik (1969): *Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában*. Budapest, Gondolat.
- Natorp, Paul (1912): Pedagogie socială. In: Onisifor Ghibu (edit): *Anuarul pedagogic*. Sibiu.
- Natorp, Paul (2000): Nevelés és közösség. In: Kozma Tamás – Tomasz Gábor (szerk.): *Szociálpedagógia*. Budapest, Osiris.
- Natorp, Paul (1904): *Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft*. Fr. Frommanns Verlag, Stuttgart (<http://www.archive.org/stream/sozialpdagogikt02natorpgoog#page/n6/mode/1up>)
- Natorp, Paul (2007): *Psychologie Générale selon le Méthode critique*. Paris, Vrin (http://books.google.fr/books?id=Vv8kT8FgkKMC&printsec=frontcover&dq=Paul+Natorp&source=bl&ots=8psFu4zaRn&sig=OrkJqHmzC9_kWU-8GRysHtKJUCo&hl=fr&ei=-cGpTLOhL4WSswaP_ei5DA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=16&ved=0CEsQ6AEwDw#v=onepage&q&f=false)
- Németh András – Pukánszky Béla (1994): *Neveléstörténet*. Budapest, Osiris.
- Saltzman, D. Judy (1999): Natorp on Social Education: A Paideia for all Ages. *Paideia*. (<http://www.bu.edu/wcp/MainEduc.htm>)